

מוטיב הגלות בספר בראשית - שיטת רמב"ן

מים ראשונים: ספר בראשית נפתח בהבטחה הגדולה: "לך לך אל הארץ אשר אראך ואעשך לגוי גדול ואברכך וכו'", חוזרת בו שוב ושוב הבטחת הארץ והזרע לשלושת האבות, ומסתיים באפס יהודים (עברים) בארץ המובטחת ושישה 'קברי אבות'. יוסף ואחיו עולים לקבור את יעקב בארץ, הם רבים עם עשו על הקבורה במערת המכפלה ונפתלי קופץ למצרים להביא את הקושאן (בראשית רבה צז כא), יוסף פוקד את המקום בו נמכר ומברך "שעשה לי נס במקום הזה" (מדרש תנחומא ויחי יז), וכולם חוזרים אחרי שבעת ימי האבל שהרשימו את כל יושבי הארץ, למצרים, כאילו היא כעת ביתם ומולדתם. "אבל כבד זה למצרים", אומרים תושבי ארץ כנען על קבורת יעקב ואף מנציחים את האירוע בנתינת שם למקום. נראה שרמב"ן, אולי יותר מכל פרשן אחר, שזכה בערוב ימיו לעלות לארץ ישראל, ולכתוב מחדש מקצת מפירושו לתורה באווירה של ארץ ישראל¹, חש היטב במוטיב הגלות שטמון בין דפי ספר בראשית שתחילתו הבטחה כה גדולה וסופו ירידה לגלות מצרים בה עם ישראל כמעט ואבד (ראה דברינו [משכנו וקחו לכם](#) בפרשת בא).

בראשית פרק יב פסוק י - פרשת לך לך, ירידת אברהם למצרים

ודע כי אברהם אבינו חטא חטא גדול בשגגה שהביא אשתו הצדקת במכשול עון מפני פחדו פן יהרגוהו. והיה לו לבטוח בשם שיציל אותו ואת אשתו ואת כל אשר לו, כי יש באלהים כח לעזור ולהציל. גם יציאתו מן הארץ, שנצטווה עליה בתחילה, מפני הרעב, עון אשר חטא, כי האלהים ברעב יפדנו ממות. ועל המעשה הזה נגזר על זרעו הגלות בארץ מצרים ביד פרעה. במקום המשפט שמה הרשע והחטא.²

רמב"ן בראשית טו יב - ברית בין הבתרים

"והנה אימה חשיכה גדולה נופלת" - דרשו בו רמזו לשעבוד ארבע גליות, כי מצא הנביא³ בנפשו אימה, ואחר כך בא בחשכה, ואחר כך גדלה החשכה, ואחר כך הרגיש כאלו היא נופלת עליו, כמשא כבד תכבד ממנו. אמרו (בראשית רבה מד יז): אימה - זו בבל. חשיכה - זו מדי שהחשיכה עיניהם של ישראל בצום ובתענית, גדולה - זו מלכות אנטיוכוס, נופלת עליו - זו אדום.⁴

רמב"ן בראשית פרק כו פסוק א - גלות יצחק היא גלות בבל

"מלבד הרעב הראשון אשר היה בימי אברהם" - אולי לא היה רעב בעולם עד ימי אברהם (פרקי דר"א כו), ועל כן ימנה הכתוב ממנו, כי מה צורך להזכיר זה.⁵ והנכון בעיני כי זה להגיד כי היו זוכרים אותו הרעב הראשון

¹ ראה: יוסי עופר, יהונתן יעקבס, [תוספות רמב"ן לפירושו לתורה שנכתבו בארץ ישראל](#), מאגנס 2013. דברינו [פיתוחי חותם](#) בפרשת תצוה.

² את המשפט הקשה המסיים את דברי רמב"ן, אפשר אולי להבין עפ"י פירוש רבי בחיי בן אשר שמצטט רמב"ן זה ומסיים במשפט קצת שונה: "במקום החטא שמה העונש". והוא מוסיף שם: "ולפי דעת רז"ל היה גלות מצרים בחטא שאמר: במה אדע כי אירשנה". (ראה [דברינו בנושא זה](#) בפרשת לך לך). אבל לשיטת רמב"ן, הירידה למצרים בסוף ספר בראשית, שורשיה בירידתו של אברהם למצרים שבתחילת פרשת לך לך. בפסוק הסמוך אמנם מרכז רמב"ן את ביקורתו הקשה על ירידת אברהם למצרים, ואומר: "ואמר למען ייטב לי בעבורך וחיתתה נפשי בגללך, כל ימי היותנו גרים בארץ הזאת עד עבור הרעב. כי אברהם מפני הרעב בא לגור בארץ, וכעבור הרעב ישוב לארץ אשר נצטוו עליה ונתנה השם לו ולזרעו. והיה חושב שיחיו נפשם ברעב ויבוא להם ריוח והצלה מאת האלהים לשוב, או שיתכן להם לברוח לארץ כנען בהתיאשם ממנה" (בהתיאש המצרים משרה). אבל זו בדיוק הטענה: מהגרים באופן זמני, גם מסיבות מוצדקות, ואח"כ משתקעים בגלות ושוכחים את הארץ.

³ אברהם. ראה דברי הקב"ה לאבימלך: "וְעֵתָה הָשֵׁב אֶשְׁתֵּי־אִשִּׁי כִּי־נָבִיא הוּא וַיִּתְּפֹלֵל בְּעֵדְךָ וַחַיָּה". ראה מקומו הגבוה של אברהם במדרגות הנבואה עפ"י הרמב"ם, מורה נבוכים חלק ב פרק מה.

⁴ כאן כבר לא רק גלות מצרים, בשל אמירה או מעשה של אברהם, אלא בשורה כללית לאברהם אבי האומה, כשטרם זכה לקיום הבטחת הזרע והארץ, שבניו ישתעבדו בארבע גליות או מלכויות נוספות! רמב"ן הולך כאן בדרכי המדרש, בעיקר המכילתא ובראשית רבה פרשה מד עליהם הרחבנו בדברינו [ברית בין הבתרים לאורך הדורות](#), אבל מוסיף ואומר: "והיה הענין הזה לאברהם, כי כשהקב"ה כרת עמו ברית לתת הארץ לזרעו לאחוזת עולם אמר לו כמשייר במתנתו, שארבע גליות ישתעבדו בבניו וימשלו בארצם, וזה בעל מנת אם יחטאו לפניו. ואחרי כן הודיעו בביאור גלות אחרת שיגלו תחילה, שהוא גלות מצרים, שכבר נענש בו כאשר פירשתי". לגלויות ולשעבוד המלכויות יש סיבה והן באות בגין חטאים, וזו גם דרך המדרש שאברהם רק העדיף את הגלויות כעונש לבניו על פני הגיהנום, אם וכאשר יחטאו (בראשית רבה מד כא: "כל זמן שבניך עסוקים בשתיים, הם ניצולים משתיים, פירשו משתיים הם נידונין בשתיים"). גלות מצרים היא עניין נפרד משאר הגלויות העתידיות. ראה הציטוט של אבן עזרא ע"י רמב"ן בפסוק יג הסמוך: "ורבי אברהם אמר, ידוע תדע כי גר יהיה זרעך בעבדות ועינוי עד קץ ארבע מאות שנה מן היום הזה. ואם כן הודיעו קץ הגאולה ולא הודיעו כמה ימי הגלות. גם נכון הוא".

⁵ אנחנו עוברים מאברהם ליצחק. ראה הפסוקים במלואם שם: "וַיְהִי רָעַב בְּאֶרֶץ מִלְכָּד הַרְעֵב הָרִאשׁוֹן אֲשֶׁר הָיָה בְיַמֵּי אַבְרָהָם וַיִּלְךְ יִצְחָק אֶל אַבְיִמֶלֶךְ מֶלֶךְ פְּלִשְׁתִּים גְּרָה: וַיֵּרָא אֵלָיו ה' וַיֹּאמֶר אֵל תֵּרַד מִצְרַיִם שָׁכֵן בְּאֶרֶץ אֲשֶׁר אָמַר אֲלֶיךָ".

ומספרים עליו שבעבורו ירד אברהם למצרים, ושם עשה לו השם כבוד גדול. ולכן היה יצחק חפץ ללכת בדרך אבותיו לירד שם עד שנאמר לו: "אל תרד מצרימה"⁶. וטעם המניעה אמרו רבותינו (בראשית רבה סד ג) אתה עולה תמימה ואין חוצה לארץ כדי לך. ולדעתי נכלל עוד בענין רמיזה בעתיד, כי גלות אברהם אל מצרים מפני הרעב רמז שיגלו בניו שם, ולכתו אל אבימלך לא היה גלות כי שם היה יושב ברצונו. אבל ירידתו של יצחק שם מפני הרעב ירמוז לגלות, כי גלה ממקומו בעל כורחו והלך אל ארץ אחרת. והנה היה גלותו ממקומו אל ארץ פלשתים שהיא ארץ מגורי אביו, וירמוז לגלות בבל שהוא מקום מגורי אבותם שהיו באור כשדים.⁷

רמב"ן בראשית כו כ – בארות יצחק רמז לבית ראשון ובית שני שנחרבו

"ויקרא שם הבאר עשק כי התעשקו עמו" - יספר הכתוב ויאריך בענין הבארות, ואין בפשוטי הספור תועלת ולא כבוד גדול ליצחק, והוא ואביו עשו אותם בשווה.⁸ אבל יש בדבר ענין נסתר בתוכו, כי בא להודיע דבר עתיד. כי "באר מים חיים" ירמוז לבית אלהים אשר יעשו בניו של יצחק ... כמו שאמר (ירמיה יז ג) מקור מים חיים את ה'. וקרא הראשון "עשק", ירמוז לבית הראשון אשר התעשקו עמנו ועשו אותנו כמה מחלוקות וכמה מלחמות עד שהחריבוהו. והשני קרא שמה "שטנה", שם קשה מן הראשון, והוא הבית השני שקרא אותו כשמו שכתוב בו (עזרא ד ו) ... "כתבו שטנה על יושבי יהודה וירושלם".⁹ וכל ימיו היו לנו לשטנה עד שהחריבוהו וגלו ממנו גלות רעה. והשלישי קרא רחובות, הוא הבית העתיד שיבנה במהרה בימינו והוא יעשה בלא ריב ומצה, והאל ירחיב את גבולו, כמו שנאמר (דברים יט ח) ואם ירחיב ה' אלהיך את גבולך כאשר דבר וגו' שהוא לעתיד. וכתוב בבית השלישי (יחזקאל מא ז) ורחבה ונסבה למעלה למעלה, ופרינו בארץ, שכל העמים יעבדוהו שכס אחד.¹⁰

פרשת וישלח, בראשית לב ד – עשו הוא גלות אדום¹¹

נכתבה הפרשה הזאת להודיע כי הציל הקב"ה את עבדו וגאלו מיד חזק ממנו, וישלח מלאך ויצילהו. וללמדנו עוד שהוא לא בטח בצדקתו והשתדל בהצלה בכל יכולתו. ויש בה עוד רמז לדורות כי כל אשר אירע לאבינו עם עשו אחיו, יארע לנו תמיד עם בני עשו. וראוי לנו לאחוז בדרכו של צדיק שנזמין עצמנו לשלשת הדברים שהזמין

⁶ כנגד פרשנים ומדרשים רבים המשבחים את יצחק שנאחז בארץ גם בשנים של רעב (כפי שעשו רוב עמי הארץ, וכי כולם הגרו בכל מחזור של שנות בצורת למצרים?, דברינו [יצחק אבינו](#) בפרשת תולדות), בא רמב"ן וטוען שגם יצחק חפץ היה ללכת בדרכי אברהם אביו ולרדת למצרים. האם ירידתו לבסוף לארץ פלשתים נחשבה גם היא כמעין גלות?

⁷ כן, קובע רמב"ן ויוצר חייך ברור בין לכתו של אברהם לשדה פלישתים אשר: "לא היה גלות כי שם היה יושב ברצונו" (בניגוד לירידתו של אברהם למצרים שהייתה גלות ורמז לגלות בניו כפי שראינו לעיל), ובין הליכתו של יצחק אל אבימלך מלך פלישתים: "אבל ירידתו של יצחק שם מפני הרעב ירמוז לגלות, כי גלה ממקומו בעל כורחו והלך אל ארץ אחרת". הליכת יצחק לארץ פלישתים גם היא רמז לגלויות עם ישראל, אמנם לגלות היחסית נוחה, היא גלות בבל בה פרחת היהדות, נהנתה רוב הזמן מחסות נוחה של השלטון ושמרה על קשר חי עם יהדות בית שני בארץ ישראל. ראה המשך דבריו של רמב"ן שם: "ודע כי הגלות הנזכר ירמוז למעשה יצחק, כאשר לא לקחו אשתו, ולא היה לו שם רק הגלות והפחד, ומתחילה אמר הנוגע באיש הזה ובאשתו מות יומת - ולימים חזר בו ואמר לך מעמנו - ואחרי כן חזרו אליו בברית. וכן גלות בבל גלו שם מפני זלעפות רעב, ומעת היותם שם לא עבדום ולא עינו אותם. אבל היו גדוליהם שרים במלכות, ואחרי כן אמרו מי בכם מכל עמו יהי אלהיו עמו ויעל (עזרא א ג), והזהירו עליהם שרי עבר הנהר והפחות ואחרי כן בטלו הבנין והות בטלא עד זמן ועידן אחרי כן חזרו ונתנו רשות בבנין והזהירו ואמרו די להון מהקרבין ניחוחין לאלה שמיא ומצלין לחיי מלכא ובנוהי". גם בחז"ל, שרבים מהם גרו בבל ויצרו את התלמוד הבבלי מפיו אנו חיים, יש לא מעט על הנוחות והקלות היחסית של אותה גלות: "גלו לבלל ושכינה עמהם" (מגילה כט ע"א), "חזרו למטעתן" (פסחים פז ע"ב), עד שאמרו: "כל העולה מבבל לארץ ישראל עובר בעשה" (ברכות כד ע"ב).

⁸ אם נלך בדרך הפשט, אומר רמב"ן, אין בפרשת הבארות של יצחק חידוש (כבוד) גדול ואינה אלא חזרה על פרשת הבארות שחפר אברהם כמתואר בבראשית סוף פרק כא, וכנזכר בתורה שאלה אותן הבארות "אשר חפרו בימי אברהם אביו". אין זאת אלא שיש בפרשה זו "ענין נסתר" ודבר לעתיד ולפיכך בוחר רמב"ן לבאר פרשה זו על דרך הסוד והרמז.

⁹ ראה מדרש שיר השירים רבה ח ז: "מצאוני השומרים הסובבים בעיר, זה (עזרא ה') תתני פחת עבר נהרא וחבריו, הכוני פצעוני, (שם) כתבו שטנה על יושבי יהודה וירושלם, נשאו את רדידי מעלי שומרי החומות, חומותיה של ירושלם".

¹⁰ ראה מדרש בראשית רבה סד ח ח שמזהה כאן חמש בארות: עשק, שטנה, באר מים חיים, שבעה ורחובות, שהם כנגד חמישה חומשי תורה. ושם שטנה היא ספר שמות דווקא "על שם שמררו את חייהם בעבודה קשה". אבל רמב"ן הולך בדרך משלו ורואה בקורות בארות יצחק רמז לשתי הגלויות שבאו בעקבות חורבן בית ראשון - גלות בבל וחורבן בית שני - גלות אדום, ולבית השלישי שייכון לעד ולא תהיה בו עוד מריבה ומצה. אך שים לב שרמב"ן לא מדבר כ"כ על הגלויות עצמן ומה קורה לעם ישראל בהם, אלא על הבתים שבארץ ועל החורבן. "בבל" ו"אדום" אינם נזכרים בדברי רמב"ן (אולי גם כדי לא לסתור את דבריו לעיל על הנוחות היחסית של גלות בבל). לפיכך אולי נבחר דווקא יצחק, דווקא מי שנאחז בארץ ולא מי שגלה ממנה. גם כאשר עם ישראל יושב על אדמתו מתעשקים איתו הגויים ומשטינים עליו ולא נותנים לו מנוחה. שים לב שרמב"ן מתעלם מחטאי עם ישראל שגרמו לחורבן, הן של בית ראשון והן של השני כפי שחז"ל מדגישים במקומות רבים (יומא ט ע"א) וכפי שהוא עצמו ציין לעיל (הערה 4). הדבר בולט בפרט בבית ראשון עליו כותב רמב"ן: "אשר התעשקו עמנו ועשו אותנו כמה מחלוקות וכמה מלחמות עד שהחריבוהו", בעוד שבמקרא מתוארת קריעת הממלכה לשניים בעקבות יהירותו של רחבעם והעול הכבד ששלמה אביו הטיל על העם, והיריבות הבלתי פוסקת של ממלכת ישראל וממלכת יהודה כולל בריתות עם עמים זרים.

¹¹ דברי רמב"ן שלהלן הם על הפסוק הפותח את פרשת וישלח - המפגש הגורלי של יעקב עם עשו בחזרתו לארץ מחרן.

הוא את עצמו: לתפילה ולדורון ולהצלה בדרך מלחמה, לברוח ולהינצל, וכבר ראו רבותינו הרמז הזה מן הפרשה הזאת כאשר אזכיר (להלן לב ט, לג טו).¹²

אל עשו אחיו ארצה שעיר - ... וכבר תפסוהו החכמים על זה. אמרו בבראשית רבה (עה ג): "מחזיק באזני כלב מתעבר על ריב לא לו" (משלי כו יז).¹³ אמר לו הקב"ה: לדרכו היה מהלך והיית משלח אצלו ואומר לו: "כה אמר עבדך יעקב!" ועל דעתי גם זה ירמוז כי אנחנו התחלנו נפילתנו ביד אדום, כי מלכי בית שני באו בברית עם הרומיים (ספר החשמונאים א ח) ומהם שבאו ברומה (כך כותב רבינו בויקרא כו טז), והיא היתה סיבת נפילתם בידם, וזה מוזכר בדברי רבותינו ומפורסם בספרים (יוסיפון פרק סה).¹⁴

פרשת ויגש, פרק מו פסוק א – יעקב מרגיש וחושש

... אבל הפסוק הזה יש בו סוד יגלו לנו אותו שם בבראשית רבה (צד ה), כי כאשר בא יעקב לרדת מצרים ראה כי הגלות יתחיל בו ובזרעו, ופחד ממנו וזבח זבחים רבים לפחד אביו יצחק, שלא תהא מדת הדין מתוחה כנגדו. ועשה זה בבאר שבע שהוא בית תפילה לאבותיו, ומשם נטל רשות בלכתו לחרן.¹⁵

שם, פסוק אחרי, בראשית פרק מו פסוק ב – השם יעקב מסמל את הגלות

"וויאמר יעקב יעקב" - אחר שאמר לו השם לא יקרא שמך עוד יעקב כי אם ישראל יהיה שמך, היה ראוי שיקראנו בשם הנכבד ההוא. וכן הוא נזכר בפרשה הזאת שלושה פעמים. אבל קראו יעקב לרמוז כי עתה לא ישור עם אלהים ועם אנשים ויוכל. אבל יהיה בבית עבדים עד שיעלנו גם עֵלָה, כי מעתה הגלות תתחיל בו. וזה טעם: "ואלה שמות בני ישראל הבאים מצרימה יעקב ובניו" (פסוק ח), כי בשם בני ישראל יבואו שמה, כי יפרו הבנים וירבו ויגדל שמם וכבודם, אבל יעקב הוא עתה ברדתו שם.¹⁶

בראשית פרק מז פסוק כח – תחילת פרשת ויחי

¹² עברנו ליעקב עליו יתמקד רמב"ן יותר מכולם. בפרשת וישלח חוזר יעקב מהגלות ומצליח לסלק את עשו מדרכו ולהתנחל בארץ. ראה הפסוק המתחבא בתוך פרשת אלופי עשו, בראשית לו ו: "וַיִּקַּח עֶשָׂו אֶת נְשָׁיו וְאֶת בָּנָיו וְאֶת בְּנֵי נְשָׁיו וְאֶת כָּל נַפְשֹׁתָיו בֵּיתוֹ וְאֶת מִקְנֵהוּ וְאֶת כָּל הַמָּתָנוֹ וְאֶת כָּל קִנְיָנוֹ אֲשֶׁר רָכַשׁ בְּאֶרֶץ כְּנָעַן וַיֵּלֶךְ אֶל אָרֶץ מִפְּנֵי יַעֲקֹב אַחִיו". אבל רמב"ן רוצה ללמוד מההכנות שעשה יעקב למפגש עם עשו אחיו, לקח להתנהגותו בגלות אדום הוא עשו. תפילה ודורון, ניחא. אך מה עם מלחמה? בא רמב"ן ומהפך את המלחמה לבריחה והצלה, אולי כפי שהוא עצמו עשה בערוב ימיו כשעלה לארץ אחרי וויכוח ברצלונה הקשה. אך בפירושו לפסוק: "והיה המחנה הנשאר לפליטה" (בראשית לב ט) הוא מציע טקטיקה של מעבר ממקום למקום בין הגליות: "והכוונה בזה, כי יעקב יודע שאין זרעו כולו נופל ביד עשו, אם כן ינצל המחנה האחד על כל פנים. וגם זה ירמוז שלא יגזרו עלינו בני עשו למחות את שמנו, אבל יעשו רעות עם קצתנו בקצת הארצות שלהם, מלך אחד מהם גוזר בארצו על ממוננו או על גופנו, ומלך אחר מרחם במקומו ומציל הפלטים". ובפירושו לפסוק "למה זה אמצא חן בעיני אדוני" (בראשית לג טו) מציע רמב"ן טקטיקה של שמירת מרחק וזהירות: "והכוונה ביעקב כי לא היה חפץ בהם ובחבורתם כלל, וכל שכן שהיה בדעתו ללכת דרך אחרת", ומביא את הסיפור מבראשית רבה עח טו על "רבנו" כשהיה עולה למלכות (לקיסריה?) לא היה לוקח אתו את חיל המשמר הרומאי שהוצע לו בתוקף מעמדו הרשמי.

¹³ ראה דברינו [אדוני עשו, עבדך יעקב](#) בפרשת וישלח.

¹⁴ אם לעיל למדנו מחזרתו המוצלחת של יעקב לארץ בראש פרשת וישלח טקטיקות של הישרדות בגלות, כאן, בפירושו את דברי יעקב למלאכים ששלח לעשו: "כה תאמרן לעשו: כה אמר עבדך יעקב", מוצא רמב"ן את שורשי נפילת בית חשמונאי וסיבת נפילת בית שני ביד רומא וגלות רומא עד ימי רמב"ן עצמו. ראה דברינו [בית חשמונאי](#) בחנוכה. עוד לא התקיימה ברית בין הבתרים (ראה לעיל), עוד לא ירדנו למצרים (שהיא הגלות שלא נכללת בארבע הגלויות של אימה וחשיכה גדולה) וכבר נזרע זרע הפורענות של אובדן מלכות החשמונאים וגלות אדום הארוכה מכולן (ואת גלות ישמעאל שכלל לא נצפתה עד שאמרו: תחת אדום ולא תחת ישמעאל, והיא נושא הראוי לדף בפני עצמו, לא מזכיר רמב"ן).

¹⁵ על רקע הדברים הקודמים על יעקב שחוזר לארץ אבותיו ומתגבר על עשו, מודגשת עוד יותר הנפילה הגדולה של סוף ספר בראשית בעקבות סיפור יוסף ואחיו. למה זובח יעקב זבחים לפחד יצחק דווקא? למה לא לאברהם שירד למצרים וחרז ממנה בשלום? עפ"י פשט הפסוקים ומרבית הפרשנים והמדרשים, משום שיצחק לא ירד מהארץ. יעקב מבקש כאילו רשות מאביו (שנפטר מספר שנים קודם), בדומה ליציאתו לחרן ואולי גם שובו משם יהיה בדומה. אבל רמב"ן לעיל שאומר שגם יצחק גלה, מתכוון אולי לדבריו לעיל שיצחק מסמל את גלות בבל הנוחה ולכך התפלל יעקב: "שלא תהא מידת הדין מתוחה כנגדו". מה באמת היה בדעתו של יעקב כשלקח את כל בני ביתו וירד למצרים? לא כיצחק וגם כנראה לא לאברהם, אלא גלות ממש: "כי הגלות יתחיל בו ובזרעו". אותו יעקב שהתגבר על כל המכשולים וסילק את עשו מארץ כנען, קעת מוות על הכל ויורד למצרים! אין זה כי אם "סוד גדול" ופחד. וכבר הארכנו לדון בירידה זו של יעקב למצרים בדברינו [אל תירא מרדה מצרימה](#) בפרשת ויגש.

¹⁶ בניגוד לאברהם שמשעה ששונה שמו מאברם לאברהם שוב לא נזכר שמו הקודם (וכך גם בשרי ושרה), השם יעקב לא פסק גם אחרי דברי הכתוב: "לא יקרא שמך עוד יעקב כי אם ישְׂרָאֵל" (בראשית לה י). ראה דברינו [יעקב וישראל](#) בפרשת וישלח. רבים וטובים ניסו ונלאו למצוא היגיון או הסבר לשימוש בשם יעקב לעומת השם ישראל. כאן, בירידה למצרים, מוצא רמב"ן סיבה ברורה. בירידה למצרים, מאבר ישראל את שמו, שניתן לו בכניסתו לארץ ישראל, לאחר שגבר במאבק עם שרו של עשו. חזרנו ליעקב, יעקב, שלפני החלום והנדר שבפרשת ויצא וההבטחה הגדולה שבפרשת וישלח. השם ישראל יצטרך להמתין לגאולת מצרים! ומה נעשה עם הפסוק: "ואלה שמות בני ישראל הבאים מצרימה" (ראה גם פסוק ה בפרק מו)? תשובת רמב"ן היא שתכונת ישראל לא נעלמה, בפרט לא בבנים הממשיכים. לישראל עצמו קורא הקב"ה: יעקב, יעקב ("ויעקבני זה פעמיים") - "יעקב הוא עתה ברדתו שם". אבל הבנים ירדו עם השם ישראל אשר יסייע להם לפרות ולרבות, להגדיל שמם וכבודם (לפחות בתחילה) וגם לשרוד את השעבוד הנורא ולצאת לחירות.

ויחי יעקב בארץ מצרים שבע עשרה שנה - כבר הזכרתי (לעיל מג יד) כי רדת יעקב למצרים הוא גלותינו היום ביד החיה הרביעית (דניאל ז ז) רומי הרשעה. כי בני יעקב הם עצמם סבבו רדתם שם במכירת יוסף אחיהם, ויעקב ירד שם מפני הרעב, וחשב להינצל עם בנו בבית אוהב לו, כי פרעה אוהב את יוסף וכבן לו. והיו סבורים לעלות משם ככלות הרעב מארץ כנען, כמו שאמרו (לעיל מז ד) לגור בארץ באנו כי אין מרעה לצאן אשר לעבדיך כי כבד הרעב בארץ כנען. והנה לא עלו, אבל ארץ עליהם הגלות, ומת שם ועלו עצמותיו, וזקני פרעה ושריו העלוהו, ועשו עמו אבל כבד.¹⁷

וכן אנחנו עם רומי ואדום. אחינו הסיבנו ביאתינו בידם, כי כרתו ברית עם הרומיים. ואגרופס המלך האחרון לבית שני ברח אליהם לעזרה. ומפני הרעב נלכדו אנשי ירושלים, והגלות ארץ עלינו מאד, לא נודע קצו כשאר הגלויות. ואנחנו בו כמתים אומרים: "יבשו עצמותינו נגזרנו לנו".¹⁸ ויעלו אותנו מכל העמים מנחה לה, ויהיה להם אבל כבד בראותם כבודנו. ואנחנו נראה בנקמת ה', יקימנו ונחיה לפניו.¹⁹

רמב"ן בראשית מח כב – דברי נחמה

ואני נתתי לך שכס אחד על אחיך - אחרי שבירך את בני יוסף ועשאים שני שבטים, חזר על יוסף ואמר לו: הנה אנכי מת, והיה אלהים עמכם בגלות להציל אתכם מכל צרה, ותפרו ותרבו מאד, וישיב אתכם אל ארץ אבותיכם לנחול אותה, ואני כבר נתתי לך בארץ ההיא החלק האחד אשר בידי לתת, והוא חלק הבכורה, להיותך בו יתר על אחיך מיום שלקחתי אותו מיד האמורי בחרבי ובקשתי.²⁰

חזק חזק ונתחזק

שבת שלום

מחלקי המים

מים אחרונים: מסוף הספר, נחזור אל תחילתו. ראה דברי רמב"ן בהקדמתו לפירושו לתורה: "ועתה דע וראה מה אשיב שואלי דבר בכתיבת פירוש התורה. אבל אתנהג כמנהג הראשונים להניח דעת התלמידים יגיעי הגלות והצרות הקוראים בסדר בשבתות ובמועדים ולמשוך לבם בפשטים ובקצת דברים נעימים לשומעים וליודעים חן". האם בפירושים אלה שהבאנו חשב רמב"ן "להניח דעת התלמידים יגיעי הגלות והצרות" ולשוב נפשם היגיעה ולמשוך לבם בדברים נעימים לשומעים? ראה המשך פירושו שם שהוא מזהיר את כל מי שינסה לסבור סברה או לחשוב מחשבות "מכל הרמזים אשר אני כותב בסתרי התורה". בדברינו אלה, קשים ככל שיהיו, אין שום "סתרי תורה", אלא פשטות ודברים גלויים, אם רק נאבה ולא נירא מלקרוא את ספר בראשית הוא ספר הישר, בלי כחל ושרק. רמב"ן עכ"פ עשה מעשה בערוב ימיו ועלה לארץ. ראה שוב דברינו פיתוחי חותם בפרשת תצוה, בסוף הדף שם.

¹⁷ כאן אומר רמב"ן דברים מאד ברורים. לא גזירת ברית בין הבתרים, לא "במה אדע כי אירשנה", לא ההתרפסות לפני עשו וכו', אלא "בני יעקב הם עצמם סבבו רדתם שם במכירת יוסף". בני יעקב ולא בני ישראל. הירידה למצרים היא מעשה ידי אדם ותוצאת הקורות לבית יעקב. תחילה יורדים באופן זמני מפני הרעב, "להינצל עם בנו בבית אוהב לו", והיו סבורים לעלות משם ככלות הרעב מארץ כנען, וסופם ש"ארץ עליהם הגלות". ראה דברינו האם נגזר על אבותינו לרדת למצרים בפרשת וארא. אזכור העלאת עצמותיו של יעקב ו-"אבל מצרים", יכולים להתפרש כביקורת קשה על יעקב אישית, או כנחמה פורתא שלפחות זכה להיקבר בארץ ישראל (שוב כגורלו האישי של רמב"ן). ראה דברינו קבורה בארץ ישראל בפרשה זו. עכ"פ, גלות מצרים איננה עוד גלות חד-פעמית ונפרדת משאר הגלויות כפי שראינו בתחילת דברינו, לא עונש חד-פעמי על ירידתו של אברהם למצרים, אלא הגלות בה"א הידיעה, זו שבעקבותיה באה גלות אדום הקשה מכולם, אם לא כל שאר הגלויות. מה חש רמב"ן כשישב בליל הסדר בספרד הנוצרית? האם אמר: "עבדים היינו ... עתה בני חורין"? (ורמב"ם במצרים!?)

¹⁸ ציטוט זה לקוח מחזון העצמות היבשות של יחזקאל בפרק לז ולא בכדי. ראה שם הייאוש של עם ישראל והתקווה שהנביא מפיח בהם: "כה אמר אדני ה' הנה אני פתח את קברותיכם והעליתי אתכם מקברותיכם עמי והבאתי אתכם אל אדמת ישׂראל".

¹⁹ ספורנו, על הפסוק הזה, ממשיך את קו המחשבה של רמב"ן ואומר: "וימכרו את יוסף לישמעאלים בעשרים כסף ... וכן קרה לנו בבית שני שמכרו קצתנו את קצתנו ביד האומות. בפרט כשצרו מלכי חשמונאי זה על זה, ששעבדו ישראל לרומיים וגרמו לנו זה הגלות. כמו שהיה הענין במכירת יוסף שנתגלגל הדבר וירדו אבותינו למצרים כדבריהם ז"ל". נראה שיש בדברים אלה הכאה על חטא ("אנחנו ואבותינו חטאנו", דברינו אבל אשמים אנחנו בפרשת מקץ), הסכמה שאפשר היה אחרת, אבל גם השלמה שכך נגזר. גם ההשוואה בין גלות אדום לגלות מצרים שלכאורה צריכה להטות את הכף לכיוון "שאפשר היה אחרת" וגלות עם ישראל אינה גזירה משמים, לא עושה זאת. נראה שיש בדברי רמב"ן, אולי פחות בדברי ספורנו, יותר השלמה שכך נגזר הגזרה, מאשר חשבון היסטורי פנימי נוקב. ראה שוב דברינו בית חשמונאי בחנוכה.

²⁰ ככה נפרד יעקב מיוסף בנו האהוב שביגנו מיהר לרדת למצרים ולקח איתו את כל בית יעקב. ככה נפרד גם יוסף מאחיו, שהאריכו ימים אחרי (ראה קיצור שנות יוסף בפרקי דרבי אליעזר לט). ראה פירוש רמב"ן לבראשית מט לא: "וישבע יוסף את בני ישראל, כי בראותו שאחיו זקנים השביע כל בניהם וכל בית אביו שיצו גם את בני בניהם לעת הגאולה, כי כולם יודעים הגלות". ירד המסך על ספר בראשית.